

УДК 016:[929Максимович+378.4.091.113(477-25)(092)

Михайло Геращенко,
професор НАУ

Наталія Стронська,
аспірантка КНУКіМ

Життя та діяльність Михайла Максимовича в бібліографічному доробку Степана Пономарьова

У статті про відомого бібліографа С. Пономарьова (1828—1913), який плідно працював на ниві як української, так і російської бібліографії, висвітлюється його внесок у бібліографування життєвого і творчого шляху М. Максимовича — видатного українського вченого, першого ректора Київського університету Св. Володимира (нині — Київський національний університет ім. Т. Г. Шевченка). На основі творчого доробку М. Максимовича, численних праць про нього (переважно історико-літературних) С. Пономарьов подав докладну бібліографічну інформацію про цього видатного українця, з яким його єднала дружба.

Ключові слова: С. Пономарьов, М. Максимович, бібліограф, наукова спадщина, епістолярна спадщина, альманах, список, огляд, покажчик.

Незабаром наукова та освітня громадськість країни відзначатиме 180-річчя від дня заснування одного з провідних вітчизняних вищих навчальних закладів — Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка (у рік заснування він називався Київський університет Св. Володимира). Першим ректором цього навчального закладу був відомий вчений Михайло Олександрович Максимович (1804—1873). Його діяльність як керівника університету, історика, філолога, етнографа досить широко висвітлена в науковій літературі. А от бібліографічний її аспект тривалий час залишався недослідженим. Першим, хто ґрунтовно зайнявся вивченням цього питання, був Степан Іванович Пономарьов. Варто зазначити, що життя та діяльність Михайла Максимовича в бібліографічному доробку цього відомого науковця також потребує докладного аналізу. Саме це й стало метою пропонованої публікації, а її предметом — творча спадщина С. Пономарьова у цій царині.

Студент Степан Пономарьов (1828—1913), майбутній відомий бібліограф, під час навчання в цьому вищому навчальному закладі впродовж 1848—1852 рр. не застав М. Максимовича в стінах університету (в 1841 р. ректор за станом здоров'я пішов у відставку, а з 1845 р., знову ж таки за станом здоров'я, був повністю звільнений від викладання), однак добра слава про нього поширювалася по всій Україні та за її межами. Для юного С. Пономарьова М. Максимович, який прожив порівняно коротке життя, був взірцем працелюбства, широкої ерудиції та відданості науковій роботі. До того ж, як і С. Пономарьов, він був не лише відомим вченим, а й вправним бібліографом, автором загалом майже 300 друкованих робіт, багато з яких були присвячені книгознавству та бібліографії. Чого варта лише його п'ятитомна бібліографічна праця "Книжная старина южнорусская", присвячена бібліографуванню рукописних книг та стародруків з різних регіонів України.

Про творчий доробок Михайла Олександровича С. Пономарьов повідомляє в біографічному та історико-літературному нарисі "Михаил Александрович Максимович" (СПб., 1872), на характеристику якого ще буде звернена увага. Творча, і насамперед, бібліографічна спадщина С. Пономарьова, як і М. Максимовича, теж значна. Вона нараху-

є десятки робіт, про що свідчить "Хронологический список сочинений, изданий и переводов С. Пономарева, составленный им самим". Цей список був опублікований у рік смерті бібліографа — у 1913 р. у "Сборнике отделения русского языка и словесности имп. АН".

Є всі підстави вважати, як зазначає бібліографознавець М. Гуменюк, автор збірника нарисів "Українські бібліографи XIX — початку XX ст." (Х., 1969), що бібліографічні та книгознавчі інтереси М. Максимовича зародилися і зміцніли в Москві, коли він навчався, а потім працював у Московському університеті. В той час в Росії і в Україні творило чимало визначних бібліографів, таких, як земляки М. Максимовича — В. Анастасевич, П. Кеппен, М. Строев та інші [1, с. 11]. З переїздом до Києва бібліографічні інтереси М. Максимовича зміцнилися, розширилися (до цього він брав активну участь у критико-бібліографічному відділі "Московского телеграфа") [1, с. 12]. Першому ректору Київського університету було добре відомо про чудового знавця рукописних книг і стародруків київського митрополита першої половини XIX ст. Болховітинова та викладача "Основ бібліографії" в Кременецькому ліцеї на Волині П. Янковського, який потім з фондом бібліотеки ліцею переїхав до новоствореного Київського університету.

Питань бібліографії та книгознавства М. Максимович торкався в багатьох своїх працях. Так, його "История древней русской словесности" (К., 1839), зокрема її перший том, містить огляд бібліографічних джерел, починаючи з анонімною "Оглавления книг, кто их сложил" (М., 1666) і закінчуючи працями сучасних М. Максимовичу бібліографів — В. Сопікова, П. Кеппена, Є. Болховітинова та інших. Бібліографічні матеріали містяться і в інших його дослідженнях. Але були праці, які мали виключно бібліографічний характер. Це, передусім, згадана "Книжная старина южнорусская" (перші чотири випуски були надруковані в першій та четвертій книгах "Временника имп. Московского общества истории и древностей российских" за 1849 р., а продовження з'явилося в альманасі "Киевлянин" за 1850 р.). Уся праця надрукована в зібранні праць вченого (Собрание сочинений. — К., 1880. — Т. 3. Языкознание, история словесности. — С. 661—716). Сюди ж увійшов і його огляд "О стихотворе-

них червонорусских", який спочатку опублікував альманах "Киевлянин" (1841. — Кн. 2. — С. 119—152).

С. Пономарьов був добре обізнаний зі змістом цих праць, зокрема з "Книжной стариной южнорусской", в якій автор подав відомості про початок книгодрукування слов'янськими кириличними буквами, про видання у Празі в 1517—1519 рр. "Біблії" в перекладі білоруса Ф. Скорини, про діяльність першодрукарів на Волині та в Галичині, про бібліотеку полтавського поміщика І. Лукашевича, про початок книгодрукування в Києві та про твори українських письменників латинською та польською мовами. Бібліографічні праці М. Максимовича, зокрема "Книжная старина южнорусская", забезпечили йому помітне місце в історії української бібліографії XIX ст., про що пише М. Гуменюк [1, с. 16].

Не буде помилкою сказати, що саме бібліографічні спроби М. Максимовича і загалом висока бібліографічна культура укладача (ретельність бібліографічного опису, наявність анотацій до видань та книжкова статистика) переконали ще юного С. Пономарьова в необхідності присвятити своє життя бібліографії. І першим справжнім учителем став саме М. Максимович, з яким С. Пономарьов особисто познайомився вже після навчання в університеті.

Можна сказати, що постать М. Максимовича в бібліографічній спадщині С. Пономарьова займає найпомітніше місце, про що свідчать бібліографічні матеріали вченого про цього науковця, його публіцистичні розвідки, а також численні листи подвижника книги до ректора університету і навпаки. Як показує аналіз названих матеріалів, цих двох великих українців поєднувала дружба не лише на науковій ниві, а й у суто людському спілкуванні, бо життєва доля обох не завжди і не в усьому була прихильною.

Коли С. Пономарьов у 1867 р. залишив педагогічну роботу в Полтаві, він переїхав до Києва. Тут він вирішив скласти докладну бібліографічну роботу про свого духовного наставника, який тоді мешкав на своєму полтавському хуторі Михайлова Гора, недалеко від Дніпра (зараз це територія Черкаської області). Паралельно з цією роботою Степан Іванович підготував і надрукував низку статей про М. Максимовича, приділивши саме його науковому доробку найбільшу увагу, в порівнянні з іншими вітчизняними діячами науки, літератури та освіти. Вчені листувалися, ділилися своїми планами, побутовими проблемами.

В епістолярному збірнику "Письма И. С. Аксакова... к библиографу С. И. Пономареву" подано більше десяти листів М. Максимовича до С. Пономарьова, які той писав з Михайлової Гори протягом 1870—1872 рр. [2, с. 49]. У цих листах звучить повага і шанування до свого колеги по науковій діяльності, побажання подальших творчих успіхів, глибока вдячність за спільні роки праці. Листи були написані українською і російською мовами. Останній, який надійшов на ім'я бібліографа, датується 22 лютого 1872 р. У цей час С. Пономарьов відвідував святі місця на Близькому Сході і був далеко від рідного Конотопа. М. Максимович пише: "І де він (С. Пономарьов — автори) тепер, чи в себе в Конотопі сидить над великою працею (йдеться про збірник "Иерусалим и Палестина в русской литературе, науке, живописи и переводах" — автори), чи на горі Афонській?..." [2, с. 50].

Повернувшись в Україну, С. Пономарьов вже не застав свого друга живим. Це була велика втрата для вітчизняної науки. Є ще ряд документальних свідчень про бібліографічну популяризацію С. Пономарьовим імені вченого. Так, за два роки до смерті М. Максимовича наукова громадськість України і Росії відзначила 50-річчя його наукової діяльності. Найбільші урочистості відбулися в Київському університеті, який він очолював і де працював професором словесності, деканом першого відділення філософського факультету. Детальну інформацію про цю подію, у тому числі тексти при-

вітань ректору університету, подали М. Бунге — учень М. Максимовича, доцент В. Антонович — вчитель М. Грушевського, етнограф П. Чубинський — автор славнозвісного гімну України та багато інших. Про це С. Пономарьов повідомив в альманасі "Киевлянин" за 1871 р. (№ 110—112; 116).

У тому самому році бібліограф на сторінках "Журнала Министерства народного просвещения" надрукував про свого старшого колегу біографічний та історико-літературний нарис, де повідомив про першу роботу вченого в галузі природознавства (1821), про інші його праці, про діяльність М. Максимовича у справі видання альманаху "Киевлянин" [3].

С. Пономарьов і пізніше звертався до бібліографування праць М. Максимовича і літератури про нього. Через два роки після смерті вченого С. Пономарьов в альманасі "Киевлянин" надрукував невеличку замітку з метою вшанування пам'яті про свого наставника. Крім опису пам'ятника М. Максимовичу на Михайловій Горі, який був споруджений на кошти вдови та численних друзів і прихильників його таланту, будинку, де жив і помер Михайло Олександрович, його молодший колега подав і детальний опис бібліотеки вченого, яка нараховувала на час смерті М. Максимовича 2000 томів книг, 50 назв журналів, альманахів, збірників тощо [4].

Бібліографічним насиченням позначена чергова публікація С. Пономарьова "Письма Л. И. Боровиковского к М. А. Максимовичу (1836) с примечаниями", де бібліограф аналізує два листи українського поета-романтика Л. Боровиковського як одного із зачинателів української романтичної поезії, котрий вніс у літературу нові теми, сюжети, мотиви і потребував оцінки своєї творчості [5]. На жаль, немає документальних свідчень того, яку відповідь дав М. Максимович Л. Боровиковському, але популяризація імені та творчості українського поета-романтика бібліографом говорить сама за себе.

С. Пономарьов був активним співробітником багатьох періодичних видань, у тому числі й відомого історико-етнографічного та літературно-художнього журналу "Киевская Старина". Тут він опублікував ще ряд робіт бібліографічного звучання, присвячених Михайлові Олександровичу. В журналі були опубліковані такі роботи С. Пономарьова, як "Альбом М. А. Максимовича", "Из писем к М. А. Максимовичу" [6]. Так, "Альбом М. А. Максимовича" — це передрук його роботи, доповнений вступною статтею бібліографа. Ця публікація важлива не лише тим, що висвітлює нові грані творчої біографії М. Максимовича, а й розкриває лабораторію вченого-енциклопедиста (до свого альбому, який почав вестися з 1824 р., він включав вірші, прозу, різноманітні виписки, навіть лікарські рецепти). Цікаві з бібліографічної точки зору й інші публікації С. Пономарьова про М. Максимовича.

Бібліографічний характер мають також такі роботи бібліографа як "Подлинники писем Гоголя к Максимовичу" (М. Гоголь був улюбленим письменником С. Пономарьова) [7], "Письма С. О. Богородского к М. А. Максимовичу" [8], опубліковані на сторінках різноманітних видань. До постаті М. Гоголя, художні твори якого були в особистій бібліотеці бібліографа, він звернувся ще раз, підготувавши публікацію "Памяти Гоголя: материалы для библиографии, литературы о нем" [9].

У 1883 р. на сторінках згаданого журналу "Киевская Старина" була опублікована стаття С. Пономарьова інформативно-бібліографічного характеру "Восемь писем Шевченко к разным лицам" [10], яка вперше знайомила вітчизняного читача з листами Кобзаря, що зберігалися в садибі українського поміщика, громадського діяча та мецената В. Тарновського в селі Качанівка Чернігівської губернії.

Упорядник листів та їх коментатор пропонує їхню точну копію в хронологічному порядку з деякими поясненнями, а далі наводить тексти листів Т. Шевченка до В. Тарновського та його родини. Епіграфом до публікації С. Пономарьов узяв слова Т. Шевченка "Раз добром нагріте серце вік не прохолодне". В особистій бібліотеці С. Пономарьова серед книжкових раритетів був і примірник "Кобзаря" (1840). Багато книг було з автографами М. Максимовича. На жаль, бібліотека після смерті С. Пономарьова не збереглася.

Висновок. Проаналізувавши в загальних рисах вклад С. Пономарьова в збагачення та бібліографічну популяризацію життєвого та творчого шляху М. Максимовича, приходимо до висновку: вченого можна вважати не лише дослідником-шевченкознавцем, популяризатором життєвого та творчого шляху М. Максимовича, а й одним із перших бібліографів цього славетного українця.

Список використаної літератури

1. Гуменюк М. П. Українські бібліографи XIX — початку XX ст. : нариси про життя та діяльність / М. П. Гуменюк. — Х. : Ред.-вид. від. Кн. палати УРСР, 1969. — 182 с.
2. Письма И. С. Аксакова... к библиографу С. И. Пономареву. — М. : [б. и.], 1915. — LXXV с.
3. Пономарев С. И. Михаил Александрович Максимович : биограф. и ист.-лит. очерк / С. И. Пономарев // Журнал Министерства народного просвещения. — 1871. — Т. 10, ч. 157. — С. 175.
4. Пономарев С. И. Библиографическая заметка: о собрании сочинений М. А. Максимовича / С. И. Пономарев // Киевлянин. — 1875. — № 129. — С. 2—3.
5. Пономарев С. И. Письма Л. И. Боровиковского к М. А. Максимовичу (1836) с примечаниями / С. И. Пономарев // Исторический вестник. — 1881. — № 5. — С. 190—192.
6. Пономарев С. И. Альбом М. А. Максимовича / С. И. Пономарев // Киевская старина. — 1883. — № 4. — С. 841—852 ; Пономарев С. И. Из писем к М. А. Максимовичу / С. И. Пономарев. — Там же. — С. 829—841.
7. Пономарев С. И. Подлинники писем Гоголя к Максимовичу / С. И. Пономарев // Сборник отделения русского языка и словесности имп. АН. — 1882. — Т. 18, № 3. — С. 1—23.
8. Пономарев С. И. Письма С. О. Богородского к М. А. Максимовичу / С. И. Пономарев // Киевлянин. — 1881. — № 93. — С. 1—2.
9. Пономарев С. И. Памяти Гоголя : материалы для библиогр., лит. о нем / С. И. Пономарев // Известия Историко-филологического института кн. Безбородко в Нежине. — 1882. — Т. 7. — С. 1—60.
10. Пономарев С. И. Восемь писем Шевченко к разным лицам / С. И. Пономарев // Киевская старина. — 1883. — Т. 5. — С. 401—408.

В статтє об известном библиографе С. Пономареве (1828—1913), которий плодотворно работал на ниве как украинской, так и русской библиографии, раскрывается его вклад в библиографирование жизненного и творческого пути М. Максимовича — выдающегося украинского ученого, первого ректора Киевского университета Св. Владимира (сегодня — Киевский национальный университет им. Т. Г. Шевченко). На основе творческого наследия М. Максимовича, многочисленных трудов о нем (преимущественно историко-литературных) С. Пономарев подал подробную библиографическую информацию об этом выдающемся украинце, с которым его соединяла дружба.

The article is devoted to well-known bibliographer S. Ponomarev (1828—1913), who worked fruitfully on the Ukrainian and Russian fields of bibliography, and contribution into the bibliographing of vital and creative way of M. Maksymovych — outstanding Ukrainian scientist, the first rector of the Kyiv University of St. Volodymyr (modern Taras Shevchenko National University of Kyiv). On the basis of M. Maksymovych's creative work and numerous works about him (that mainly have historic-literature character) S. Ponomarev gave a detailed bibliographic information about this prominent Ukrainian, who was his friend.

Надійшла в редакцію 30 вересня 2010 року